

УДК [003.345:930.85]:316.773

Вікторія Шкуркіна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант ХДАК

Теоретичні засади розвитку символної комунікації: від знака до символу (на прикладі рун)

Розглядаються спільні та відмінні риси знака та символу, виділені етапи трансформації знаків у символи, визначено поняття "символьна комунікація", проаналізовано символічне значення рун (на прикладі руни Дагаз).

Ключові слова: знак, символ, архетип, символна комунікація, руна.

Походження багатьох символів сягає коріннями в глибину тисячоліть, в архаїчну культуру стародавніх цивілізацій, органічним елементом яких вони були, слугуючи засобом комунікації й виражаючи роздуми про світ і буття людини в ньому, які дійшли до нас із давніх часів.

Символ, у якому поєднано силу-силенну речей і явищ, несе в собі згорнутий, як паросток, зміст. А він, як зазначає А. Лосєв, відкривається лише тому, хто "вміє бачити", а отже, необхідно вчити людей "баченню" символу [9].

Мета статті — дослідити спільні та відмінні риси знака та символу, виділити етапи трансформації знаків у символи, визначити поняття "символьна комунікація", проаналізувати символічне значення рун (на прикладі руни Дагаз).

Ще в середині XIX ст. вчені звернулися до вивчення природи знаків та символів як важливого невербального засобу передавання інформації. Як виявилось, саме через символи можна знаходити точки для порозуміння. Це довели Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей та ін.

Проблематику наукових досліджень сутності символу як засобу комунікації умовно можна розділити на кілька груп: а) філософія та культурологія (Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей, Ж. Дельоз, В. Віндельбанд, Е. Кассірер, А. Кобзєв, Г. Лозко та ін.); б) семіотика (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Р. Барт, Ю. Лотман, П. Рікер, Ю. Степанов, Б. Успенський, Г. Фреге, Ю. Шрейдер та ін.); в) нейрофізіологія, що розглядає проблему несвідомого сприйняття символів (К. Леві-Стросс, З. Фрейд, К. Юнг, Г. Башляр, А. Лосєв та ін.); г) мистецтвознавство (Дж. Холл, А. Суріна, В. Смирнов та ін.); д) герменевтика та соціологія (М. Гайдеггер, У. Еко, Ч. Кулі, В. Куракіна, Ю. Кім, Дж. Мід, Г. Блумер, Т. Парсонс, Д. Расмуссен, М. Чарон та ін.); е) теорія соціальної комунікації (А. Соколов, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, І. Демидова, Д. Шишкін, В. Райх, Ю. Тен та ін.); є) економіка, менеджмент, реклама та зв'язки з громадськістю (Р. Батра, Л. Борисов, Р. Дафт, Дж. Майерс, К. Муравйова, Дж. Россістер, Л. Персі, А. Кривоносов, С. Катліп та ін.); ж) лінгвістика (М. Костомаров, О. Потебня та ін.); з) дослідження, присвячені безпосередньо тлумаченню символів (Р. Кох, М. Рогалєвіч, В. Польобкін, Г. Бідерман, А. Єгзарова та ін.) [3; 4; 7; 9; 19].

Проте вже у Й. Гете можна знайти зерно розуміння символу як універсальної форми людської творчості. Цей підхід отримав розвиток у філософії Г. Гегеля, в якій символ — насамперед засіб людської комунікації, умовний знак для передавання смислів.

Б. Успенський розглядає символ як знак, але особливо того типу. Якщо простий знак — це ніби двері в предметний

світ значень (образів і понять), то символ є дверима в непредметний світ смислів [21]. Через символи нашої свідомості відкривається "свята святих" культури — смисли, які живуть у несвідомих глибинах душі й об'єднують людей в єдиному переживанні таємниць світу зовнішнього і внутрішнього. При цьому справжній символ не просто "позначає" сенс, він несе в собі всю повноту його дієвої сили. Знання про систему знаків, символів, кодів вивчає семіотика (від грец. — знак) — наука про знаки й знакові системи, знакову поведінку, знакову комунікацію (вербальну й невербальну) [18].

Сучасна семіотика набула вихідних імпульсів у розвідках американського філософа Ч. Пірса (1839—1914) і швейцарського філолога та антрополога Ф. де Соссюра (1857—1913), які досліджували природу знака, мови, у результаті чого виникла ідея єдиної дисципліни, що вивчає всі знакові системи. Семіотика складається з трьох основних галузей: синтактики (або синтаксису) — відношення між знаками та їхніми складовими, семантики — між знаком і означуванним, й прагматики — між знаком і його користувачами.

Питанню семіотики присвятили свої праці такі вчені, як Р. Якобсон, Р. Барт, А. Греймас, К. Леві-Стросс, У. Еко та ін., котрі визначають знакову систему як посередника між людиною і навколишнім середовищем [18]. Знак — це матеріально виражена заміна предметів, явищ, понять у процесі обміну інформацією в суспільстві [21]. Зокрема, Ч. Пірс створив базову для семіотики класифікацію знаків [21]: 1) знаки-ікони (icon), образотворчі знаки, в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язано між собою за подібністю; 2) знаки-індекси (index), в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язано між собою належністю до часу або простору; 3) знаки-символи (symbol), в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язується в межах певної конвенції, тобто ніби за попередньою домовленістю.

Соціально-комунікативний підхід до розуміння природи знаків отримав науковий розвиток у символічному інтеракціонізмі (Ч. Кулі, У. Томас, Д. Ленд та ін.), етнометодології (Г. Гарфінкель), працях представників структурно-функціоналістського напрямку (Б. Малиновський, Р. Мертон та ін.) [19]. Однак комунікативна функція символу в працях представників цих напрямів нерідко отожднювалася зі знаком.

Збільшення у знака обсягу додаткових абстрактних смислів, спричинене посиленням їхньої актуальності для конкретної комунікаційної групи, витісняє його вихідне значення, і знак перетворюється на символ (при цьому він

може продовжувати функціонувати і як знак (системний або одиничний) у комунікативних ситуаціях іншого типу. Наприклад, математичний знак "більше" може також бути і рунічним символом Кано (рис. 1).

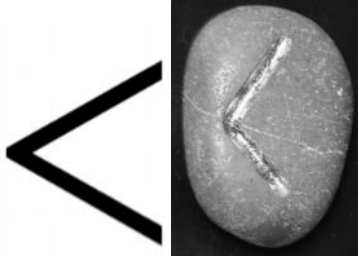

Рис. 1. Математичний знак "більше" та руна Кано

Дослідники Л. Лічов, П. Федосєєв, С. Ковальов, В. Панов визначають символ як ідею, образ або об'єкт, що має власний зміст й одночасно представляє в узагальненій, нерозгорнутій формі деякий інший зміст. Символ стоїть між "чистим" знаком, у якого власний зміст мізерний, і моделлю, яка має пряму подібність із модельованим об'єктом, що дає їй змогу заміщати останній у процесі дослідження [22].

Сам характер символізації передбачає, з одного боку, багатозначність символу (він може мати інформаційне, емоційне, експресивне смислове навантаження) і складний характер його сприйняття (раціональне пізнання, інтуїтивне розуміння, асоціативне усвідомлення, естетичне відчуття, традиційне співвіднесення) — у цьому відмінність символу від алегорії або метафори, з іншого — динамічний характер його існування: воно цілком залежить від комунікативної актуальності того чи іншого сенсу. Отже, символ — інформаційний контент, зміст якого містить ідею, пізнається інтуїтивно і не здатний бути виражений повністю адекватно-вербальним способом.

Специфічними відмінностями символу від знака є такі його функції: 1) здатність до нескінченного розкриття свого змісту; 2) здатність, що пов'язана з можливістю встановлювати комунікацію, яка, в свою чергу, утворює спільноту "посвячених", тобто суб'єктів, які розуміють значення символу; при цьому кожен може знайти свій, доступний рівень його розуміння [5].

Не всі знаки, що виникають, стають символами, так само, як і не всі символи мають знакову форму. Наприклад, є вирази: "символ епохи", "символ покоління". У магістерській дисертації О. Потебня зупиняється на символах у мові. Він розглядає символічне значення багатьох пісенних мотивів: "пити — любити", "сінь — сум", "ковати — любити", "дим і пил — сум" та ін. [16]. Такі символи не є знаками.

Розглянемо етапи переходу від знака до символу (рис. 2). На першому — людина з розвиненим абстрактно-символічним мисленням виокремлює інформаційний об'єкт з навколишнього середовища і присвоює йому графічне зображення — архетиповий образ, на другому — інша людина сприймає інформаційний контент та "пов'язує" його значення з графічним зображенням. Знак з'єднується з інформаційним об'єктом у свідомості особистості. На третьому — члени соціуму передають уже інформаційний контент засобами знака. Його використання для передавання інформації стає частішим, оскільки сприймати, запам'ятовувати і передавати інформацію простіше через візуальні канали комунікації. На цьому етапі соціальна спільнота, що усвідомлює значення знака, розширюється. Люди з розвиненим символічним мисленням додають уточнювальні значення для змісту певного знака й інформаційний контент збільшується, а знак перетворюється у символ і починає існувати у соціокомунікативному просторі.

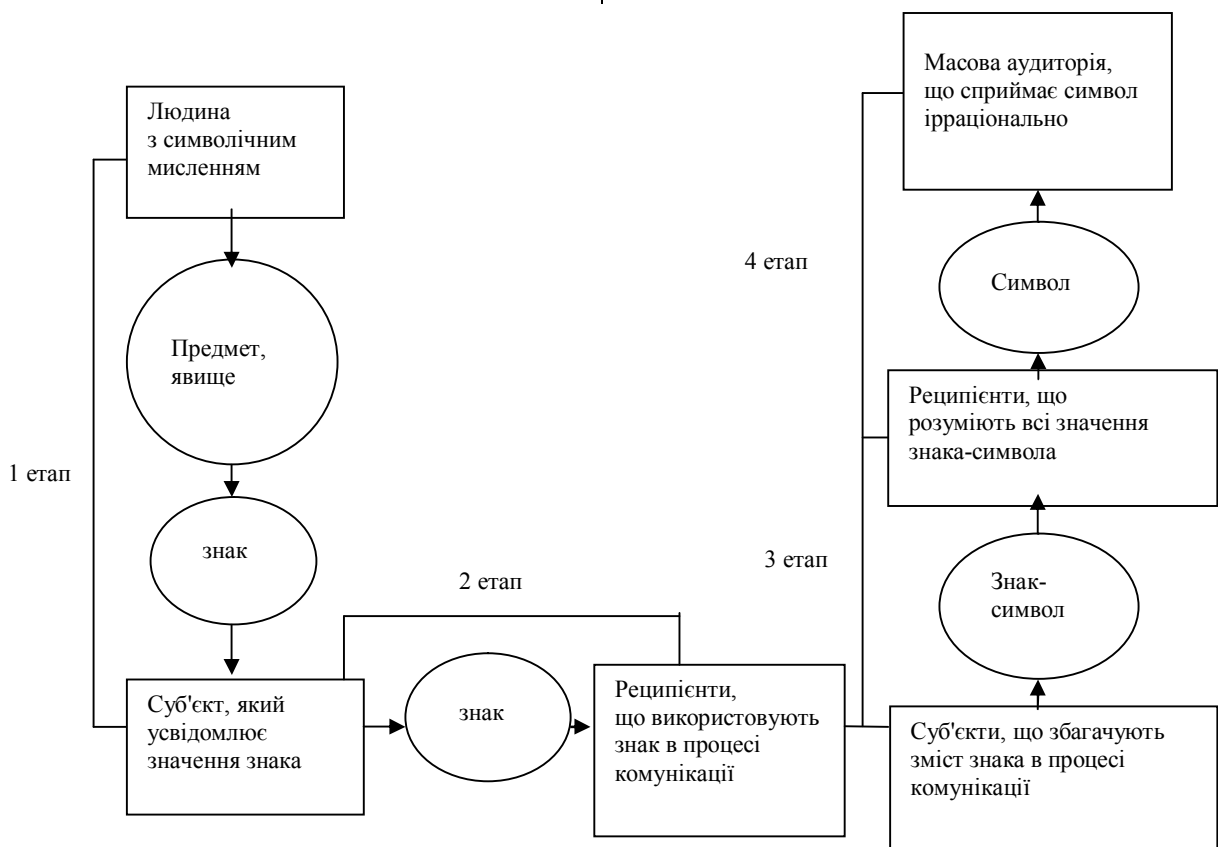

Рис. 2. Схематичне зображення етапів переходу від знака до символу

Психологи виділяють такі типи мислення: предметно-дієве, абстрактно-символічне, інколи його називають словесно-логічне, наочно-образне, творче мислення [1]. Так-от, для того, щоб людина могла вільно володіти навичками символічної комунікації, має бути розвинено абстрактно-символічне.

Образно-символічне (абстрактно-символічне) мислення не дається людині від народження, а є результатом дуже складного, тривалого історичного та онтогенетичного процесу розвитку особистості. Перехід образу в символ додає його змісту глибини і смислової перспективи. Завдяки розвиненому образно-символічному мисленню відбувається процес "підняття" суб'єкта зі світу знаків у світ символів, зі світу значень у світ смислів, що, згідно із зауваженням М. Бахтіна, дає можливість виробляти "сміслові перетворення буття" [2]. У зв'язку з цим вчені Л. Потаніна, Н. Щуркова виділяють рівні розвитку образно-символічного мислення [15; 25]: 1) рівень символічного мислення відповідає комунікаційній взаємодії суб'єкта зі світом за допомогою знаків, що базується на прагматичному ставленні до цих знаків. Знак "служить" суб'єкту, "відповідає" його інтересам і запитам, а сам рівень мислення відповідає предметному баченню світу; 2) рівень символічного мислення передбачає вихід на соціально-ціннісне ставлення до знаків навколишньої дійсності, але в певних межах. Цей рівень передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини. Діяльність суб'єкта вимагає від нього певних психічних зусиль для інтелектуального та інтуїтивного сприйняття знака як символу; 3) рівень символічного мислення передбачає вихід суб'єкта за допомогою символів навколишньої дійсності на найвищий рівень узагальнення — до абстракції, у світ універсуму, смислів загально-людської культури. Це ціннісний рівень.

Образно-символічне мислення завдяки використанню архетипових образів дає людині змогу осмислювати соціальне значення предметів та явищ світу, формувати особистісні смисли. Це процес, спрямований на розвиток здатності особистості взаємодіяти зі світом на символічному, смислово-морально-ціннісному рівні, розвиватися поетапно, у ході всього життя.

В аналітичній психології К. Юнга архетипи — це початкові, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, які у колективному несвідомому апріорно формують активність уяви. Архетипи лежать в основі загально-людської символіки, відображені у міфах і віруваннях, сновидіннях, творах літератури і мистецтва [17].

Отже, сформулюємо робоче визначення для нашого дослідження: символічна комунікація — вид соціальної комунікації, в якій передавання смислів здійснюється архетиповими образами. Прикладом їхнього шифрування в символах є рунні символи, в яких не тільки закодована статична інформація, а й представлені динамічні процеси розвитку комунікативної ситуації. Наприклад, розглянемо символічне значення руни Дагаз, загальновідомої як знак нескінченності (рис. 3).

Рис. 3. Руна Дагаз

Руна Дагаз є останньою в системі рунічного Фугарка (рис. 4), що є загальним найменуванням німецьких і скандинавських рунічних алфавітів. Слово походить від "наскрізного" читання перших шести букв старшого рунічного ал-

фавіту: f, u, t, a, r, k. Зазвичай цим словом позначаються будь-які рунічні алфавіти, незалежно від народу, який використовував ту або іншу модифікацію [11].

Рис. 4. Фугарк

Символьне значення руни Дагаз — прорив, день, трансформація, завершення, ініціація, перехід. Один рішучий крок — і ви вже в іншому світі. Це значні зміни або прорив у процесі зміни себе, повна трансформація у відносинах, поворот на 180 градусів, зміна життєвих орієнтирів, відкриття нових перспектив [11]. Використання руни Дагаз в амулетах (рис. 5): а) допомагає лікуванню затяжних або хронічних захворювань, починає етап одужання; б) допомагає змінити ваші власні погляди і стереотипи поведінки; в) готує "прорив" у будь-якій галузі, щоб зрушити справу з "мертвої точки"; г) допомагає досягти психологічну стабільність і внутрішню гармонію.

Рис. 5. Амулет — руна Дагаз

Таким чином, символічний комунікативний простір дає змогу людині передавати інформацію з покоління в покоління, сприймати та опановувати великі пласти стародавніх знань, зберігати їх тисячоліттями у "згорнутому" вигляді. Подальше відродження та декодування змісту смислів рунічних символів допоможе членам соціуму розвинути абстрактно-символічне мислення та перейти на вищий рівень усвідомлення буття.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия: теоретические подходы : учеб. пособие для вузов / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 287 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — Изд. 2-е. — М. : Искусство, 1986. — С. 444, [1].
3. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология : тексты / под ред. Г. М. Андреевой [и др.]. — М., 1984. — С. 173.
4. Кассирер Э. Философия символических форм : в 3 т. : пер. с нем. / Э. Кассирер. — М. ; СПб. : Унив. кн., 2002. — Т. 1 : Язык ; т. 2 : Мифологическое мышление ; т. 3 : Феноменология познания.
5. Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии / А. И. Кобзев. — М. : Наука-ВЛ, 1994. — 432 с.
6. Королев К. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К. Королев. — М. : Эксмо, 2003. — 259 с.
7. Українські символи / Г. Лозко [та ін.]. — К. : Ред. часопису "Народознавство", 1995. — 140 с.— (Бібліотека часопису "Народознавство").

8. *Леви-Стросс К.* Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. — М. : Республика, 1994. — 384 с.
9. *Лосев А. Ф.* Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. — 2-е изд., испр. — М. : Искусство, 1995. — 320 с.
10. *Семеновкер Б. А.* Эволюция информационной деятельности: бесписьменное общество / Б. А. Семеновкер ; Рос. гос. б-ка. — М. : Пашков дом, 2007. — 144 с.
11. *Макаев Э. А.* Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М. : Наука, 1965. — 180 с.
12. *Муравьева К. Ю.* Символическая составляющая рекламы : дис. ... канд. культурологии / Кристина Юрьевна Муравьева. — СПб., 2006. — 181 с.
13. *Мид Д. Г.* От жеста к символу / Д. Г. Мид // Американская социологическая мысль / сост. Е. И. Кравченко. — М., 1994. — С. 217.
14. *Полная энциклопедия символов* / сост. В. М. Рошаль. — М. : Эксмо ; СПб. : Сова, 2003. — 260 с.
15. *Потанина Л. Т.* Символика поведения / Л. Т. Потанина, Н. Е. Щуркова. — М. : Пед. о-во России, 2001. — 96 с.
16. *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. — Х. : Мирный труд, 1914. — 245 с.
17. *Свасьян К. А.* Проблема символа в современной философии / К. А. Свасьян. — Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1980. — 186 с.
18. *Степанов Ю. С.* Семиотика / Ю. С. Степанов. — М. : Наука, 1971. — 280 с.
19. *Тен Ю. П.* Символ в межкультурной коммуникации : дис. ... д-ра филос. наук / Юлия Павловна Тен. — Грозный, 2008. — 333 с.
20. *Тодоров Ц.* Теории символа / Ц. Тодоров. — М. : Дом интеллектуал. кн., 1998. — 408 с.
21. *Успенский Б.* Семиотика культуры / Б. Успенский. — М. : Гнозис, 1994. — 432 с.
22. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв [и др.]. — М. : Совет. энцикл., 1983. — 408 с.
23. *Философия* : энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. — М. : Гардарики, 2004. — 330 с.
24. *Шейнина Е. Я.* Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. — Х. : Торсинг, 2003. — 592 с.
25. *Щуркова Н. Е.* Воспитание: новый взгляд с позиции культуры / Н. Е. Щуркова. — М. : Пед. поиск, 1997. — 182 с.

Рассматриваются общие и отличительные черты знака и символа, выделены этапы трансформации знаков в символы, определено понятие "символьная коммуникация", проанализировано символическое значение рун (на примере руны Дагаз).

We consider the common features characters and symbols, isolated stages of transformation of signs into symbols, the concept symbolic communication, analyzed the symbolic meaning of runes (for example runes Dahaz).

Надійшла в редакцію 29 січня 2013 року